

Prof. dr. Oana Chelaru

Ghid Gimnaziu

Capcanele GRAMATICII și LITERATURII ROMÂNE

 RENTROP & STRATON

București 2020

1.2. Mijloace de îmbogățire a vocabularului

CAPCANĂ:

Derivarea – recunoașterea cuvintelor derivate

Derivarea este mijlocul intern de îmbogățire a vocabularului prin care se formează cuvinte noi cu ajutorul **sufixelor și al prefixelor (afixe)** care se adaugă la o rădăcină sau un radical.

Exemplu:

Grădină – grădinar, grădinăreasă, (a) grădinări, grădinărit etc.

Sufixele sunt sunete adăugate la sfârșitul radicalului sau al rădăcinii pentru a forma cuvinte noi.

Exemple de sufixe: -ar, -easă, -ie, -iu, -os etc.

Prefixele sunt sunete adăugate la începutul radicalului sau al rădăcinii pentru a forma cuvinte noi.

Exemple de prefixe: în-, re-, pre-, dez-, des-, răs-, răz- etc.

Radicalul sau rădăcina reprezintă partea comună a tuturor cuvintelor din familia lexicală sau familia de cuvinte. Adesea, radicalul nu este identic cu acel cuvânt de bază de la care se formează familia lexicală.

Exemplu:

De la cuvântul de bază floare, radicalul/rădăcina de la care se formează familia de cuvinte este flor-:

- floare
- floricică
- floricea
- florar
- florăreasă
- florărie

- înflori
- înflorire
- neînflorit
- reînflorit etc.

Criteriul cel mai important de care trebuie să ținem seama când identificăm cuvintele derivate dintr-un text este înrudirea lor cu un cuvânt de bază, deoarece familia de cuvinte cuprinde toate cuvintele formate prin dericare, compunere sau conversiune de la un cuvânt de bază și înrudite ca sens. Astfel, în cazul unui cuvânt cum ar fi florilegiu, deși pare a fi un cuvânt derivat din familia cuvântului floare, el nu este cuvânt derivat și are sensul de „culegere antologică de fragmente literare”, conform DEX-ului.

CAPCANĂ:

Tipurile de compunere

Explicații:

Compunerea este mijlocul intern de îmbogățire a vocabularului prin intermediul căruia se formează cuvinte noi prin unirea sau alăturarea unor cuvinte (sau fragmente de cuvinte) deja existente. Ca și la derivare și conversiune, prin compunere se obțin alte cuvinte din termeni care își pierd sensul inițial și dobândesc alte înțelesuri.

În texte, identificăm destul de ușor cuvintele compuse, cum ar fi:

- mătasea-broaștei, a binevoi, cumsecade, fiecare, oricare, douăzeci, după-amiază, numaidecât, până la, ca să, dingdong, bineînțeles, floarea-soarelui, prim-ministru, rea-voință.

Mult mai dificil este, însă, să stabilim procedeul de compunere, pentru că, în acest caz, denumirile variază:

- „- **alăturarea, juxtapunerea sau paratixa** (câine-lup, de pe)
- subordonarea (gura-leului)
- abrevierea sau prescurtarea (ADN, TAROM, ROMARTA)”

Sau:

- „- **Compunerea prin sudare/alipire/aglutinare**
(exemple: bineînțeles, fiindcă)
- **Compunerea prin alăturare**
 - cu cratimă (exemple: nu-mă-uita, stea-de-mare)
 - cu blanc (exemple: de pe lângă, Marea Egee)
 - **Compunerea prin abreviere**
 - cu inițiale (exemple: CNP, OZN)
 - cu fragmente de cuvinte (exemple: Plafar, ASIROM)
 - cu inițiale și fragmente de cuvinte (exemple: TAROM, DEX)
 - cu fragmente de cuvinte și cuvinte (exemple: ROMARTA, ROMPETROL)
 - **Compunerea savantă**
 - cu prefixoide/false prefixe, în realitate cuvinte din limbile greacă sau latină (exemple: tele: teleconferință, telecommandă)
 - cu sufixoide/false sufixe (exemple: - fob: claustrofob, arahnofob)

În acest caz, ni se pare mai simplu să reținem următoarele aspecte:

- compunerea se realizează prin alăturare (cu sau fără cratimă), contopire sau abreviere;
- compunerea savantă este un procedeu diferit, separat, realizat cu ajutorul prefixoidelor și al sufixoidelor.

OBSERVAȚIE

Este important, în cazul cuvintelor compuse, pentru o identificare corectă, să precizăm elementele componente din punctul de vedere al încadrării în clasa morfologică.

EXEMPLE:

Bineînțeleș – cuvânt format prin compunere prin sudare/alipire din adverbul bine și verbul la participiu înțeleș.

Fiindcă – cuvânt format prin compunere prin sudare/alipire din verbul la gerunziu fiind și conjuncția subordonatoare că.

Nu-mă-uita – cuvânt format prin alăturare cu cratimă din adverbul de negație nu, pronumele personal mă și verbul predicativ uita.

Stea-de-mare – cuvânt format prin alăturare cu cratimă din substantivul comun stea, prepoziția simplă de și substantivul mare.

CAPCANĂ:

Conversiunea (schimbarea valorii gramaticale)

Explicații:

Dintre toate compartimentele gramaticii studiate pe parcursul ciclului gimnazial, noțiunile de vocabular precum derivarea, compunerea, schimbarea valorii gramaticale-**conversiunea** (mijloacele interne de îmbogățire a vocabularului) prezintă un grad ridicat de dificultate, atât sub aspectul însușirii noțiunilor teoretice cât, mai ales, sub cel al aplicării practice, în diverse exerciții.

Conversiunea, spre exemplu, una dintre noțiunile care ridică cele mai mari probleme, este definită în felul următor: „mijlocul intern de îmbogățire a vocabularului prin care se formează cuvinte noi prin trecerea de la o parte de vorbire la alta. Trecerea aceasta se face fără a modifica forma cuvântului, adică fără a adăuga ceva, ca în cazul derivării sau compunerii.

Cuvântul format prin conversiune se comportă în comunicare ca partea de vorbire la care a trecut. Ca substantiv primește articol hotărât sau nehotărât, este determinat de un adjectiv și îndeplinește funcțiile sintactice de subiect, nume predicativ,

atribut și complement. Ca adjectiv, se acordă cu substantivul determinat și îndeplinește funcțiile sintactice de atribut adjectival, și nume predicativ. Ca adverb, devine invariabil și îndeplinește, de obicei, funcția sintactică de complement circumstanțial.”

Definiția, amplă și destul de completă, este urmată în același manual de o listă de exemple, care evidențiază, la nivelul concret, al enunțului, transformările părților de vorbire. Prin conversiune, se pot obține:

- **substantive din adjective:** Am intrat în adâncul întunecat al pădurii.
- **verbe la participiu:** Rătăciții în pădure se sperie; **verbe la supin:** Mersul prin pădure îmi place.
- **verbe la gerunziu:** Suferindul privea trist spre frunzele căzute.
- **adverbe:** Înțelegea suferința aproapelui său.
- **pronume:** Nu-mi pierd vremea cu niște nimicuri.
- **interjecții:** N-a ascultat oful meu.

Însă, cu toate acestea, dificultățile nu încetează să apară deoarece identificăm foarte greu într-un text amplu părțile de vorbire care își schimbă categoria gramaticală. În exemple scurte, centrate exact pe conversiune și în care trebuie să precizăm valoarea morfologică a unor cuvinte subliniate, vom scrie numele părților de vorbire, fără să înțelegem, de fapt, că în felul acesta identificăm exemple de conversiune și, de altfel, fără să conștientizăm mecanismele efective ale trecerii unui cuvânt dintr-o parte de vorbire în alta. De asemenea, este important ca enunțurile exercițiilor să fie formulate foarte clar.

Exerciții

Concret, exerciții de tipul celor următoare pot reprezenta un prim pas spre clarificarea aspectelor legate de conversiune, astfel încât elevii să fie capabili să înțeleagă și să aprofundeze această noțiune:

1. Precizați ce valori morfologice au cuvintele subliniate din următoarele enunțuri:

Totdeauna îl pasionase **noul**. (substantiv)

Noul său vecin este profesor. (adjectiv)

Cei **bogați** nu cred **celor săraci**. (substantive)

Oameni **bogați** și **săraci** există pretutindeni. (adjective)

Un domn **bine** a coborât din limuzină. (adjectiv)

A răspuns **bine** la întrebare. (adverb)

Speră ca **binele** să triumfe. (substantiv)

Se anunța o **iarnă** grea. (substantiv)

Iarna se călătorește mai puțin. (adverb)

A trecut **un oarecare** pe la editură. (substantiv)

Un cititor **oarecare** poate să-și spună părerea. (adjectiv pronominal)

Lumea forfotea: **du-te-vino** de colo-colo. (verb)

Era un **du-te-vino** continuu în piață. (substantiv)

2. Indicați valoarea gramaticală a cuvintelor subliniate din exemplele următoare. Construiți câte un enunț în care acestea să aibă o altă valoare gramaticală și precizați-o:

Bătrânul a ieșit **înainte**. (adverb)

Nu **ai** citit ziarul. (verb auxiliar)

Orice te supără. (pronume nehotărât)

Dimineața era răcoroasă. (substantiv)

Mă gândesc la tine. (pronume reflexiv)

Ea are **nouă** creioane. (numeral cu valoare adjectivală)

Avea un mers **ușor**. (adverb)

Problemele apar, însă, atunci când trebuie să identificăm cuvinte formate prin conversiune (dar și prin celelalte mijloace interne de îmbogățire a vocabularului, respectiv, derivare și compunere), deoarece, pentru rezolvarea acestui gen de exerciții este necesară o bună cunoaștere anterioară a categoriilor morfologice, precum și o fixare a noțiunilor de compunere și de

rivare, astfel încât să se elimine confuziile între cuvintele derivate și cele formate prin schimbarea valorii gramaticale.

Spre exemplu, într-un text de felul celui care urmează, se pot identifica toate cele trei procedee de îmbogățire a vocabularului:

3. Merg ei astfel domol alături în buiestru țăcănit, vorbind mai de una, mai de alta, și rămâne lucru hotărât că se opresc împreună la conac pentru o gustare; și din vorbă-n vorbă, nici nu prind de veste când ajung aci aproape să intre-n Sălcuța. Cotind la stânga, de după tufișul movilei pe care stă biserica, li se arată, ca la o bătaie de glonț, coperișul nou de tinichia al turnului strălucind în soare. Tânărul îndeamnă calul ținând scurt zăbala. Tot așa și negustorul. Calul ia vânt. Trecând prin fața bisericii, flăcăul își face cruce. Atunci aude pe tovarășul, rămas câțiva pași înapoi, râzând grozav. Întoarce capul: tovarășul, nicăieri... Mare minune!. . . Unde a putut pieri? A intrat în pământ?”

(I.L. Caragiale, La conac)

Pentru conversiune, putem identifica:

- domol – adverb provenit din adjectiv;
- țăcănit – adjectiv provenit din verb la participiu;
- hotărât – adjectiv provenit din verb la participiu;
- scurt – adverb provenit din adjectiv;
- rămas – adjectiv provenit din verb la participiu;
- grozav – adverb provenit din adjectiv.

Cuvinte derivate:

- țăcănit – derivat cu sufix de la verbul „a țăcăni”;
- hotărât – derivat cu sufix de la verbul „a hotărî”;
- strălucind – derivat cu prefix și sufix de la verbul „a luci”.

Cuvinte compuse:

- de după – compunere prin alăturare.

Dificultatea constă în a înțelege că un cuvânt cum este, spre exemplu, *hotărât* se formează inițial prin derivare, de la un verb, devenind verb la participiu, care, la rândul lui, devine adjectiv prin schimbarea valorii gramaticale: A hotărî < hotărât (verb la participiu) < adjectiv (prin conversiune, în context).

Asemenea situații trebuie clarificate pe baza unor contexte adecvate și, de asemenea, trebuie să implice o temeinică fixare și aprofundare a noțiunilor de morfologie, mai ales prin exerciții de construcție, cum ar fi:

4. Alcătuiți enunțuri în care să aveți:

- substantiv provenit din adjectiv;
- substantiv provenit din adverb;
- adjectiv provenit din verb la participiu;
- adverb provenit din substantiv;
- adverb provenit din adjectiv;
- prepoziție provenită din adverb.

De departe, însă, cel mai clar exemplu de conversiune, deși nu și cel mai familiar, este cel al **adjectivului provenit din verb la participiu**. Verbul, care desemnează o acțiune, apare cu o valoare morfologică diferită la unele dintre modurile nepersonale, nepredicative. Spre exemplu, dintre acestea, modurile participiu și gerunziu sunt cele care, pe lângă valoarea verbală, evidențiază și pe cea adjectivală.

Verbele la modul participiu, concret, au două valori și se regăsesc în două contexte tipice:

- ca verbe, intră în alcătuirea modurilor și timpurilor compuse:
 - perfect compus: am **mers**
 - viitor anterior: voi fi **mers**
 - conjunctiv perfect: să fi **mers**
 - condițional-optativ perfect: aș fi **mers**

- diateza pasivă: (Romanul) este **citit** (de mama);
- ca adjective, exprimă o însușire, o trăsătură a substantivului sau a unui înlocuitor al substantivului și se acordă în gen, număr și caz cu acesta:
 - Cartea **citită** mi-a plăcut.
 - Floarea **înflorită** miroase frumos.
 - Calea **parcursă** a fost anevoioasă.
 - Lucrurile **dorite** s-au îndeplinit.

Adjectivul provenit din verb la participiu este cea mai ușoară cale de a identifica, într-un text, cuvinte formate prin conversiune. Trebuie doar să avem grijă ca adjectivul respectiv să de termine un substantiv, cu care să se acorde în gen, număr și caz și să fi fost la origine un verb, adică să exprime o calitate provenită dintr-o acțiune.